

SPOMENIK PRESVETOGA TROJSTVA U GRADU OSIJEKU

HOLY TRINITY MONUMENT IN THE CITY OF OSIJEK

Bruno Atalić*

SUMMARY

Plague was one of the most deadly epidemic diseases of the Baroque period. Responses to it were not only medical, but religious as well. A good example of the latter is the Most Holy Trinity monument in the city of Osijek, which was in the 18th century the biggest town of the Kingdom of Slavonia and today is the regional centre in the Republic of Croatia. The monument was erected between 1729 and 1730 on the main square of the Osijek military fortress Tvrđa by the widow of the General Maksimilijan Petraš who died during the 1728 plague epidemic. Inscription on it implores the mercy of God as a protection against plague. Its foundation could be also interpreted as a part of the Catholic Revival, which was implemented by the Habsburgs in Osijek and Slavonia after their liberation from the Ottomans. But although, on the one hand, it could be interpreted as a symbol of the successful implementation of the Habsburg unifying religious policies due to its strong resemblance with the similar columns throughout the Habsburg Monarchy, on the other hand, it represented a continuation of the theurgic understanding of medicine, which could be interpreted as the failure of the Habsburg enlightened medical policies. Thus the archival documents from the Osijek State Archive together with the Osijek plague column itself were analysed with the aim of explaining the above mentioned ambiguities.

Key words: *plague; plague column; Osijek; Habsburg Monarchy; Croatia; 18th century.*

* Adresa za dopisivanje: Bruno Atalić, Klinički zavod za radiologiju, Klinički bolnički centar Rijeka, Krešimirova 42, 51000 Rijeka. E-pošta: bruno.atalic@cantab.net.

UVODNE NAPOMENE

Spomenik Presvetoga Trojstva najznačajniji je barokni spomenik u gradu Osijeku koji je središte Osječko-baranjske županije u Republici Hrvatskoj. Kada je izgrađen između 1729. i 1730., Osijek je bio središte Kraljevine Slavonije koja se nalazila u sklopu Habsburške Monarhije. Nije riječ o unikatnome spomeniku, već o jednome od brojnih sličnih kužnih pilova podignutih širom Habsburške Monarhije u doba baroka pa je kao takav simbol osječkoga srednjoeuropskoga civilizacijskoga identiteta. Prvi takav kužni pil i prototip svih drugih, nazvan *Pestsaule*, podignut je u stilu visokoga baroka na Grabenu u Beču 1683. kao zahvala za ispunjenje zavjeta koji je car Leopold I. učinio za završetak epidemije kuge 1679. (slika 1.)[1]. Stilski najbližnji osječkome kužni pil nazvan *Szentharomsag* koji je 1731. podignut ispred Matijine crkve svete Marije u Budimu nakon izbijanja čak četiri epidemije kuge (slika 2.)[2].

U općem kontekstu Habsburške Monarhije, zajedno s drugim kužnim pilovima, osječki kužni pil može se protumačiti kao simbol teurgičkoga pristupa epidemijama kuge koje su prema takvim objašnjenjima doživljavane kao Božja kazna za grješno čovječanstvo. Međutim, u konkretnome kontekstu grada Osijeka, spomenik Presvetoga Trojstva istodobno je svjedočanstvo uspješnoga uvođenja habsburških rekatalizirajućih vjerskih mjera koje su, temeljene na metodama katoličke obnove, nastojale nakon razdoblja

Slika 1. Bečki kužni pil
(*Pestsaule*)

Slika 2. Budimski kužni pil
(*Szentharomsag*)

islamizacije vratiti oslobođene zemlje u okrilje Rimokatoličke crkve, ali i primjer neuspješnoga uvođenja habsburških prosvijećenih zdravstvenih mjera koje su promicanjem istovjetnih zdravstvenih kriterija nastojale regulirati opseg djelatnosti različitih medicinskih praktičara u Habsburškoj Monarhiji. S ciljem razjašnjavanja spomenutih suprotnosti te prikazivanja političkoga, vjerskoga i zdravstvenoga konteksta u kojemu je spomenik podignut, koristit će se dva pristupa: pregled arhivske građe iz Državnoga arhiva Osijek i analiza samoga osječkoga kužnoga pila kako bi se razjasnio opći povijesno-medicinski kontekst izgradnje spomenika te kroz njegove religiozno-medicinske konotacije iščitala razina organizacije zdravstva u gradu Osijeku u spomenutom razdoblju.

OPĆI POVIJESNO-MEDICINSKI KONTEKST

Nakon kolapsa Hrvatsko-Ugarskoga Kraljevstva 1526., Osijek i cijela Kraljevina Slavonija potpali su pod vlast Osmanskoga Carstva, a njihovi stanovnici, uglavnom katolički Hrvati, bili su prisiljeni ili obratiti se na islam ili se preseliti u neko od slobodnih područja Habsburške Monarhije, na primjer Burgenland, odnosno Gradišće. Jednako tako, nakon što su ih Habsburgovci oslobodili 1687., muslimansko se stanovništvo povuklo u susjedne zemlje Bosnu i Hercegovinu, koje su ostale pod Osmanlijama, te je nadomješteno katoličkim Hrvatima iz tih zemalja, koji su se doselili zajedno s vojskom princa Eugena Savojskoga nakon neuspješna pokušaja njihova oslobađanja. Da bi se spriječilo ponovno osmansko zauzimanje oslobođenih zemalja, u južnome dijelu Kraljevine Slavonije organizirana je Vojna granica, a njezin je sjeverni dio stavljen pod izravnu upravu Carske dvorske komore koja je nastojala ostvariti potpuno političko, vjersko i zdravstveno uklapanje Kraljevine Slavonije u Habsburšku Monarhiju, u skladu s centralizirajućim političkim, rekatolizirajućim vjerskim i prosvjetiteljskim zdravstvenim politikama dinastije Habsburg [3]. U tom kontekstu Osijek je postao sjedište Generalne komande za cijelu Kraljevinu Slavoniju [4]. Zbog toga je u njegovu središtu podignuta utvrda Tvrđa zajedno sa zgradom Generalne komande, barakama i skladištima [5].

Prema prvome službenom popisu stanovništva provedenome 1698., stanovništvo Osijeka sačinjavalo je 1000 vojnika i 800 civila, što jasno potvrđuje njegovu vojnu važnost [6]. Dok su civili uglavnom bili Hrvati, vojnici su pristizali iz različitih zemalja Habsburške Monarhije [7]. Njih su pratili brijači-*Baderi*, odnosno kirurzi-ranarnici koji su uglavnom dolazili iz njemačkih

govornih područja Habsburške Monarhije jer obrazovnih ustanova za te struke u tadašnjoj Kraljevini Slavoniji nije bilo, a najbliža takva ustanova nalazila se u Beču [8]. Njihovo njemačko govorno podrijetlo vidljivo je iz zapisa u kapucinskim Analima s nadnevkom 11. prosinca 1703. U zapisu se spominje zahtjev ljekarnika Franza Ludwiga Pokornyija, kraljevskoga vojnog i gari-zonskog kirurga Franza Huebera i kraljevskoga kasarnskog kirurga Geoga Nassa, koji izjavljuju da više ne žele slušati propovijedi ili se ispovijedati na hrvatskome jeziku [9]. Međutim, unatoč njihovom različitom podrijetlu, au-strijskome ili njemačkome, nasuprot onome većine osječkoga stanovništva, hrvatskome ili slavenskome, oni nisu bili samo vodeći gradski medicinski praktičari već i ugledni članovi društva, što je očigledno iz primjera Ivana Gašpara Amona koji je tri puta biran za gradskoga suca u Tvrđi (1705. – 1709., 1713., 1719. – 1742.) te je 1735. čak dobio plemstvo za svoju službu [10].

Potrebno je istaknuti da tijekom promatranoga razdoblju u Osijeku nije postojala jasna podjela između brijača-*Badera* i kirurga-ranarnika. To je vidljivo iz dva arhivska izvora: franjevačkih Anala i Anala Josipa Turkovića, župnika u Tvrđi. Dok prvi s nadnevkom 13. travnja 1750 [11]. spominje sporazum između samostanskoga priora i civilnoga kirurga Ivana Cammera za godišnju službu šišanja čitavoga samostana po cijeni od 13 forinti i 16 nikela, drugi s nadnevkom 3. siječnja 1805 [12]. spominje plaćanje 15 forinti civilnome kirurgu Antunu Reinhardt u za godišnju službu šišanja. Imajući na umu da su ta zanimanja u Beču bila strogo podijeljena još od 1511., pri čemu su se brijači-*Baderi* bavili puštanjem krvi, a kirurzi-ranarnici liječenjem vanjskih ozljeda, nameće se zaključak da navedeni zapisi potvrđuju nedostatak regulacije medicinske prakse u Osijeku tijekom promatranoga razdoblja pa se mogu razumjeti kao dokaz neuspješna uvođenja habsburških prosvijećenih zdravstvenih mjera [13].

Prije navedena podjela osječkoga stanovništva na vojnike i civile oslikavala se u podjeli kirurga-ranarnika na vojne (*stabatalis chyrurgus*) i civilne (*civis chyrurgus*). Dok su prvi uglavnom liječili vanjske ozljede, drugi su uz vanjske ozljede liječili i unutarnje bolesti, pa čak i propisivali recepte za različite lijekove [14]. Postojale su i dvije bolnice. Vojna bolnica izgrađena je između 1726. i 1730. na mjestu bivše Kasim-pašine medrese koja se nalazila u blizini središta vojne utvrde Tvrđe i bila namijenjena isključivo ranjenim vojnicima, ali ne i bolesnim civilima. Civilna bolnica izgrađena je između 1726. i 1730. na posjedu Wolfganga Singera Aignera, koji se nalazio na dalekoj periferiji Novoga Grada pa je zato imala samo sporednu važnost pri sveukupnome pružanju zdravstvenih usluga u gradu Osijeku [15].

Vežano za religiju potrebno je spomenuti dva rimokatolička religijska reda aktivna u Osijeku tijekom promatranoga razdoblja: isusovce i franjevce. Oba su izgradila svoje crkve u baroknome stilu u vojnoj utvrđi Tvrđi: isusovačka crkva Svetoga Mihaela Arkandela izgrađena je u njezinu zapadnome dijelu na mjestu bivše Kasim-pašine džamije, a franjevačka crkva Svetoga Križa u njezinu istočnome dijelu na mjestu srušene srednjovjekovne crkve [6]. Franjevci su čak posjedovali vlastitu ljekarnu koja je djelovala od 1701., uz prije otvorene vojnu (*castrensis*) i civilnu (*civilis*), a njihova knjižnica i danas posjeduje zbirku recepata napisanih u tradiciji samostanske i narodne medicine pod naslovom *Osječka ljekaruša – Zabilježnje od likova*, koja je kompilirana u drugoj polovici XVIII. stoljeća [7]. Iako je Rimokatolička crkva još od X. stoljeća svojim svećenicima i redovnicima branila prakticiranje kirurgije, spomenuto se pravilo nije poštovalo u područjima s nedostatkom školovanih kirurga pa u skladu s time franjevački Anali s nadnevkom 4. svibnja 1753. spominju brata laika koji je radio kao kirurg-ranarnik i imao vlastitu praksu u njihovu samostanu [11]. Iako s jedne strane prikazana aktivnost rimokatoličkih religijskih redova jasno pokazuje uspjeh u uvođenju metoda katoličke obnove kao osnove habsburških rekatolizirajućih vjerskih mjera u Osijek i Slavoniju, s druge se strane njihova medicinska praksa može predstaviti kao neuspjeh u uvođenju istovjetnih zdravstvenih kriterija kao cilja habsburških prosvijećenih zdravstvenih mjera.

Na kraju je potrebno spomenuti da je zbog svojega zemljopisnoga položaja, u blizini državne granice s Osmanskim Carstvom, Osijek bio izložen čestim epidemijama kuge. Njihov glavni uzrok bilo je kretanje vojnika i civila unutar pograničnoga pojasa u skladu s ishodima tadašnjih bitaka. Epidemije kuge tako su zabilježene tijekom 1692. – 1697., 1716. – 1720., 1728., 1736. – 1741., 1744., 1746., 1752., 1762., 1773., 1779. – 1782. te 1796. – 1797. ('posljednja u Srijemu') [6, 7]. Kuga iz 1728. rezultirala je izgradnjom osječkoga kužnoga pila. Uzevši u obzir da 1728. Osijek još uvijek nije imao niti jednu od dviju navedenih bolnica, da nije bilo školovanih liječnika te da su jedini medicinski praktičari bili vojni i civilni kirurzi-ranarnici, čija je glavna zadaća bila liječenje vanjskih ozljeda, ali ne i unutarnjih bolesti, ne iznenađuje što su građani Osijeka svoje nade premjestili s medicine na religiju te u skladu s time za zaštitu protiv kuge izgradili spomenik Presvetoga Trojstva.

SPOMENIK PRESVETOGA TROJSTVA

Spomenik Presvetoga Trojstva u gradu Osijeku podignula je u baroknome stilu između 1729. i 1730. udovica generala Maksimilijana Petraša koji je preminuo tijekom epidemije kuge 1728. (slika 3.) [16]. Smještaj spomenika na središnjemu trgu barokne utvrde Tvrđe, koji je naknadno preimenovan u Trg Presvetoga Trojstva, jasno pokazuje važnost koju su mu pridavali građani Osijeka [17]. Latinski natpis na njemu kazuje da je izgrađen u slavu Vječnoga Trojedinoga Boga te kao molba za zaštitu od kuge i obnovu blagostanja, pri čemu se spominje zagovor svetaca zaštitnika protiv epidemija kuge: svetoga Sebastijana, svetoga Roka, svetoga Karla Boromejskoga, svetoga Franje Ksaverskoga i svete Rozalije [18]. Sastoji se od tri okomita reda kipova. Vrh kolumne rezerviran je za Boga Oca koji drži Zemlju, Boga Sina Isusa Krista koji drži Križ te Boga Duha Svetoga prikazanoga u liku goluba.

Unutarnji, odnosno gornji red čine kipovi četiri sveca. Dva na prednjoj strani su kipovi svetoga Sebastijana (treće stoljeće; spomendan 20. siječnja) i svetoga Roka (1295. – 1327. ili 1347. – 1379.; spomendan 16. kolovoza) (slika 4.). Oba su prikazana u uobičajenoj ikonografskoj maniri: sveti Sebastijan kao mladić izboden strijelama, a sveti Rok kao starac s čirom na nozi [18]. Na stražnjoj strani su kipovi dva isusovačka sveca, svetoga Franje Ksaverskoga (1506. – 1522.; spomendan 3. prosinca) i svetoga Ignacija Loyole (1491. – 1556.; spomendan 31. srpnja) (slika 5.). Oba su odjevena u barokno liturgijsko ruho koje označava njihovo svećeničko zaredenje, pri čemu sveti Franjo Ksaverski drži raspelo kao simbol svoje misionarske aktivnosti, a sveti Ignacije Loyola drži knjigu koja upućuje na njegovu ulogu osnivača isusovačkoga reda [18]. Prva tri opisana sveca štuku se kao zaštitnici protiv kuge. I dok su sveti Sebastijan i sveti Rok povezani s epidemijama kuge samo simbolički, prvi zato što su strijele koje su ga probale percipirane kao simboli Božjega gnjeva na

Slika 3. Osječki kužni pil (*Spomenik Presvetoga Trojstva*)

Slika 4. Sv. Sebastijan i sv. Rok

Slika 5. Sv. Franjo Ksaverski i sv. Ignacije Loyola

grješno čovječanstvo koje je zbog toga kažnjeno epidemijama kuge, između ostalih nedaća, a drugi zato što čir na njegovoj nozi podsjeća na bubus tipičan za pandemiju *Crne smrti* koja se pojavila nedugo nakon njegove smrti, sveti Franjo Ksaverski jedini je imao stvaran kontakt s epidemijom kuge tijekom svoje misionarske aktivnosti u Goi u Indiji. Vezano za kult svetoga Roka valja reći da su u spomenutom razdoblju u Osijeku njemu u čast podignute čak dvije zavjetne crkve, jedna u Gornjem Gradu izgrađena između 1739. i 1740. i druga u Donjem Gradu završena 1744., što dovoljno svjedoči o njegovu statusu najštovanijeg sveca zaštitnika protiv epidemija kuge. Od prikazanih svetaca, jedino se sveti Ignacije Loyola ne štuje kao zaštitnik protiv kuge, već kao zaštitnik protiv upale crvuljka, vrućice i grizodušja.

Vanjski, odnosno donji red također čini četvero svetaca. Na prednjoj strani nalaze se kipovi Blažene Djevice Marije (glavni blagdan je 15. kolovoza) (slika 6.) i svetoga Josipa (spomendan 19. ožujka) (slika 7.), koji oboje drže dijete Isusa. Oni predstavljaju najštovanije svece u Rimokatoličkoj crkvi, a pritom treba istaknuti da se sveti Josip još štuje i kao zagovornik blažene smrti te od 1687. kao svetac zaštitnik Hrvatske [18]. Na stražnjoj strani nalaze se kipovi svetoga Ivana Nepomuka (1345. – 1393.; spomendan 16. svibnja) (slika 8.) koji drži palminu granu položenu preko raspela kao simbol svoje mučeničke smrti, te svete Katarine Aleksandrijske (treće stoljeće; spomendan 25. studenoga) (slika 9.) prikazane s kotačem kao simbolom načina na

Slika 6. Blažena Djevica Marija

Slika 7. Sv. Josip

Slika 8. Sv. Ivan Nepomuk

Slika 9. Sv. Katarina Aleksandrijska

koji je podnijela svoju mučeničku smrt. Nijedno od dvoje opisanih svetaca ne štuje se kao zaštitnika protiv epidemija kuge jer se sveti Ivan Nepomuk smatra zaštitnikom od utapanja, iznenadnih nevolja i bolesti usta i jezika, a sveta Katarina Aleksandrijska zaštitnicom od nesreća, spontanih pobačaja te također bolesti usta i jezika [18].

RELIGIJSKO-MEDICINSKE KONOTACIJE SPOMENIKA

Da bi se iščitale religijske konotacije spomenika Presvetoga Trojstva potrebno je analizirati samu pojavnost spomenika. Pritom je najuočljivija nepodudarnost između svetaca spomenutih na latinskome natpisu i svetaca prikazanih na kužnome pilu. Dok natpis između ostalih svetaca spominje svetoga Karla Boromejskoga i svetu Rozaliju, niti jedno od njih dvoje nije prikazano na kolumni, što je zapravo još čudnije ima li se na umu da su oboje štovani kao sveci zaštitnici od epidemija kuge. Sveti Karlo Boromejski (1538. – 1584.; spomendan 4. studenoga) bio je aktivan u pružanju pomoći tijekom epidemije kuge u Milanu 1576., a obično se prikazuje u uobičajenom svećeničkome ruhu. Sveta Rozalija (1130. – 1160.; spomendan 4. rujna), prema hagiografskoj legendi, čudesno se ukazala vidiocu u snu i ponudila svoju pomoć tijekom epidemije kuge u Palermu 1624. u zamjenu za dostojan ukop njezinih izgubljenih kostiju, a obično se prikazuje kao mlada žena koja drži križ,

knjigu ili lubanju, a na glavi nosi krunu od ruža [18]. Ta se nepodudarnost može objasniti različitim fazama tijekom dvogodišnje izgradnje spomenika, pri čemu je središnja kolumna s latinskim natpisom podignuta prva, a redovi svetaca dodani su naknadno, omogućavajući tako graditeljima promjenu svetaca. Moguće je i jednostavnije objašnjenje prema kojemu je latinski natpis bio namijenjen isključivo radi zapisivanja molitve zaziva svetaca zaštitnika protiv epidemija kuge koje navodi (svetoga Sebastijana, svetoga Roka, svetoga Karla Boromejskoga, svetoga Franje Ksaverskoga i svete Rozalije), a ne za opisivanje svetaca prikazanih na spomeniku.

Međutim, ponuđeno objašnjenje još uvijek ne objašnjava zašto se od osam svetaca prikazanih na osječkome kužnome pilu, samo njih troje (svetoga Sebastijana, svetoga Roka i svetoga Franju Ksaverskoga) štuje kao zaštitnike protiv kuge. Što se tiče petero preostalih svetaca, rašireno štovanje Blažene Djevice Marije i svetoga Josipa objašnjava njihovu prisutnost, koja je zbog toga očekivanija od njihove odsutnosti, ali isto ne vrijedi i za preostalo troje svetaca (svetoga Ignacija Loyolu, svetoga Ivana Nepomuka i svetu Katarinu Aleksandrijsku) koji su prikazani na spomeniku, ali se ne štuju kao sveci zaštitnici protiv epidemija kuge. Pritom još više zbunjuje to što je zapravo sveta Katarina Sijenska (1347. – 1380.; spomendan 29. travnja) štovana kao zaštitnica protiv kuge zbog njezine pomoći tijekom epidemije kuge u Sieni 1347., a ne sveta Katarina Aleksandrijska [18]. Iako bi se to moglo objasniti nesporazumom nastalim zbog zamjene dviju svetih Katarina tijekom izgradnje, ako se ima na umu tadašnja prisutnost čak dvaju redova, isusovaca i franjevaca, ponuđeno objašnjenje više se ne čini lako prihvatljivim. Logičnije bi objašnjenje bilo da su kombiniranjem svetaca iz antike (sveti Sebastijan i sveta Katarina Aleksandrijska) sa srednjovjekovnim svecima (sveti Rok i sveti Ivan Nepomuk) te svecima povezanim s katoličkom obnovom (sveti Franjo Ksaverski i sveti Ignacije Loyola), neovisno o njihovim zaštitničkim sklonostima, graditelji namjerno željeli istaknuti kontinuitet kršćanstva u Osijeku od rimske Murse preko srednjovjekovnoga grada do barokne Tvrđe, koji se uspio održati unatoč progonima tijekom razdoblja osmanske vlasti od 1525. do 1687., te s ciljem promicanja katoličke obnove oslobođenih područja.

Naposljetku, iz prisutnosti kipova čak dva isusovačka sveca (svetoga Franje Ksaverskoga i svetoga Ignacija Loyole) te nijednoga franjevačkoga (pa čak ni sveopće štovanih poput svetoga Franje Asiškoga i svetoga Antuna Padovanskoga), može se zaključiti da su izgradnju spomenika nadzirali isusovci, a ne franjevci. Dodatna potvrda tome dolazi iz potpune odsutnosti navoda o izgradnji osječkoga kužnoga pila u franjevačkim Analima, što ne bi

bilo logično da su oni nadgledali izgradnju. Međutim, ako se prihvati zaključak da su isusovci nadgledali izgradnju spomenika, nameće se pitanje čudne odsutnosti svetoga Alojzija Gonzage (1568. – 1591.; spomenan 21. lipnja) jer je on istodobno bio isusovački svetac, nositelj katoličke obnove, te zaštitnik protiv kuge koji je čak izgubio život pomažući oboljelima tijekom epidemije kuge u Rimu 1591., što ga je činilo idealnim izborom za prikazivanje na osječkome kužnome pilu [18]. Međutim, njegova se odsutnost može pripisati tome što je njegova popularnost uglavnom bila ograničena na sveučilišne krugove isusovačkih studenata te da nikad nije bila previše raširena među općom populacijom, što je očigledno bio slučaj i u Osijeku XVIII. stoljeća [19]. U tom kontekstu može se objasniti i prisutnost svetoga Ignacija Loyole koji je odabran iako, za razliku od svetoga Alojzija Gonzage, nije bio svetac zaštitnik od kuge, ali je zbog svoje uloge osnivača isusovačkoga reda, pomoćnika pri porođajima te brojnih čuda koja mu se pripisuju uživao veliku popularnost ne samo među pripadnicima isusovčkog reda već i u općoj populaciji, što ga je u očima graditelja očigledno činilo dovoljno važnim za prikazivanje na osječkome kužnome pilu [18]. Ne treba zaboraviti ni da sveti Alojzije Gonzaga ima gotovo identične karakteristike kao sveti Franjo Ksaverski koji je zbog svojega misionarstva vjerojatno bio pogodniji za prikazivanje na osječkome kužnome pilu podignutome, između ostaloga, s namjerom promicanja katoličke obnove oslobođenih područja, pa nije bilo potrebe za prikazivanjem još jednoga isusovačkoga sveca sličnih atributa.

U tome smislu može se objasniti prisutnost svetoga Ivana Nepomuka koji je, iako nije bio isusovac niti zaštitnik protiv kuge, odabran zbog svojega mučeništva, konkretno zbog čuvanja ispovjedne tajne, što ga je činilo idealnim izborom za širenje katoličke obnove koja je poticala česte ispovijedi i pričesti, želeći time istaknuti sakramentalnu prirodu katolicizma nasuprot skripturalne prirode protestantizma [20]. U tom je smislu značio katoličku protutežu protestantskome protomučeniku Janu Husu u Bohemiji i drugim habsburškim zemljama kojima je nakon uspjeha protestantske reformacije bila potrebna rekatolizacija, što je preneseno i u Slavoniju i druga oslobođena područja, ali u njihovu slučaju nakon provođenja osmanske islamizacije. Njegova popularnost među osječkim isusovcima i općom populacijom može se dodatno iščitati iz postavljanja njegova spomenika ispred prije spomenute isusovačke crkve svetoga Mihaela Arkandjela izgrađene u istome razdoblju, što je u skladu s njegovom zaštitom osječkih isusovaca kao glavnih ispovjednika te promotora ispovijedi u općoj populaciji, a jasno svjedoči uspješnu implementaciju katoličke obnove kao dijela habsburških rekatolizirajućih

vjerskih mjera u gradu Osijeku. U tom kontekstu može se zaključiti da osječki kužni pil nije samo zavjet protiv epidemije kuge prema teurgičkim shvaćanjima već i simbol uspješnoga uvođenja katoličke obnove u grad Osijek.

ZAKLJUČAK

Iako spomenik Presvetoga Trojstva, kao najreprezentativniji odgovor na epidemiju kuge u Osijeku 1728., nedvojbeno predstavlja trijumf uvođenja habsburških rekatolizirajućih vjerskih mjera, istodobno ne mora značiti podbačaj uvođenja habsburških prosvijećenih zdravstvenih mjera jer su uz teurgičko objašnjenje izbijanja epidemija kuge promicanih spomenikom, postojali i odgovori racionalne prirode. Primjerice, prvi zabilježeni liječnik, Johann Gottfried Hartwig, dolazi u Osijek te iste 1728. godine, a povlačeći usporedbu s kirurzima-ranarnicima koji su obrazovani u Beču i slani u Osijek, može se pretpostaviti da je i on slijedio isti obrazac organiziranog slanja licenciranih medicinskih praktičara iz metropole u različite provincije, osobito tijekom epidemija kuge [21]. Isto tako, kao što je već rečeno, Vojna je bolnica izgrađena u Osijeku od 1726. do 1730., dakle usporedno s epidemijom kuge tijekom 1728. godine [22]. Naposljetku, nakon dekreta koji je 1728. izdao car Karlo III., uzduž Vojne granice u južnome dijelu Kraljevine Slavonije organiziran je sanitarni koridor sastavljen od mreže lazareta i kontumaca radi kontrole kretanja ljudi i dobara, ali i sprječavanja širenja bolesti [23]. Iz sva tri navedena primjera može se iščitati uspješno uvođenje zdravstvenoga zakonodavstva u grad Osijek u skladu s opisanim habsburškim prosvijećenim zdravstvenim mjerama.

U tom kontekstu epidemija kuge 1728. može biti percipirana kao prekretnica između teurgičkih objašnjenja dominantnih prije nje i racionalnih odgovora koji počinju dobivati na važnosti poslije nje. To nije bila nagla promjena, već kontinuirani proces, što se može vidjeti iz raznolikih reakcija na kasnije epidemije. U tome kontekstu, dok izgradnja dviju baroknih zavjetnih crkava posvećenih svetome Roku, jedne u Gornjem gradu između 1739. i 1740., druge u Donjem gradu 1744., jasno pokazuje trajnost teurgičkih objašnjenja, izgradnja dva hidraulički pumpana bunara 1751. te uvođenje kanalizacije 1779., oboje u Tvrđi, čvrsto dokazuje prihvaćanje racionalnih odgovora [24].

Na kraju valja istaknuti da uvođenje habsburških rekatolizirajućih vjerskih mjera utemeljenih na metodama katoličke obnove i uvođenje habsburških prosvijećenih zdravstvenih mjere sa širenjem istovjetnih zdravstvenih kriterija nisu bili međusobno suprotstavljeni procesi. Iako je na primjeru

grada Osijeka vidljivo da je rekatolizacija provedena puno prije medikalizacije, to ne znači da su isusovci kao nositelji prve bili djelotvorniji od liječnika kao nositelja druge, jer treba uzeti u obzir vremenski razmak između njihovih dolazaka budući da su isusovci prisutni već pri njegovu oslobođenju 1687., a prvi se zabilježeni liječnik, Johann Gottfried Hartwig, pojavljuje tek 1728. godine. Pogrešno bi bilo, jednako tako, misliti da je rekatolizacija išla na štetu medikalizacije, jer prije navedeni primjeri franjevačkoga brata laika koji je radio kao kirurg-ranarnik, franjevačke ljekarne te franjevačke zbirke recepata pokazuju suprotno. U tom kontekstu ne bi se smjelo pretjerano pojednostavnjivati izjednačavanjem termina duhovnog s iracionalnim, odnosno svjetovnog s racionalnim [25]. Primjerice, dok su s jedne strane teološka objašnjenja epidemija kuge i posljedične uporabe duhovnih tretmana bili temeljeni na Aristotelovoj logici i stoga racionalni u svojoj percepciji svijeta, s druge su strane brojni svjetovni odgovori na epidemije kuge kao pretjerano puštanje krvi, magični talismani ili tretmani terijacima bili potpuno iracionalni sami po sebi [26]. Može se zaključiti da iako su rekatolizacija i medikalizacija ponajprije uvedene u skladu s habsburškim centralizacijskim političkim mjerama, njihov iznimni utjecaj na arhitekturu, infrastrukturu i urbanizaciju grada Osijeka opstali su sve do danas, pri čemu spomenik Presvetoga Trojstva nije samo najljepši barokni spomenik u gradu Osijeku već služi i kao trajni simbol njegova srednjoeuropskoga civilizacijskoga identiteta.

Rad je napisan na temelju istoimenog autorova predavanja održanog u sklopu međunarodne konferencije *European Networks in the Baroque Era, ENBaCH* održane u *Josephinumu* u Beču od 26. do 29. rujna 2012., www.enbach.eu

Sve fotografije snimio je autor teksta.

IZVORI I LITERATURA

- [1] Boeckl CM. *Vienna's Imperial Plague Monument: Its Symbolism and Functions*, sažetak predavanja održanoga 27. rujna 2012. u 'Josephinumu' u Beču tijekom međunarodne konferencije 'European Networks in the Baroque Era' organizirane kao dio projekta 'European Networks of the Baroque Cultural Heritage'
- [2] Dominkovicsne A. *The Black Death in Western Hungary*, sažetak predavanja održanoga 27. rujna 2012. u 'Josephinumu' u Beču tijekom međunarodne konferencije 'European Networks in the Baroque Era' organizirane kao dio projekta 'European Networks of the Baroque Cultural Heritage'
- [3] Vodopija J. Sanitarni kordon nekad i danas. Zagreb: ZLH; 1978.
- [4] Mažuran I. Stanovništvo i vlastelinstvo u Slavoniji 1736. Osijek: Državni arhiv Osijek; 1993.
- [5] Gaćina S, Ivanković GM. Planovi i vedute Osijeka. Osijek: Muzej Slavonije Osijek; 1996.
- [6] Živaković – Kerže Z. Svaštice iz Staroga Osijeka. Osijek: Hrvatski institut za povijest; 2001.
- [7] Živaković – Kerže Z. Svaštice. Osijek: Hrvatski institut za povijest; 1997.
- [8] Horn S. Quellen zur Geschichte der Wiener Medizinischen Fakultät. Vienna: Wiener Medizinischen Fakultät; 2004.
- [9] *Historia domestica in qua memorata digna provinciae, pecculialiter vero Conventushuius Essegginensis compendiose referuntur, ad usum tunc existentium, accommodata ac Exarari incepta anno 1763.* U Sršan S. Osječki ljetopisi 1686. – 1945. Osijek: Povijesni arhiv u Osijeku; 1993.
- [10] Državni arhiv u Osijeku; Fond: Komorska općina Unutarnji grad – Komorska općina Osijek Tvrđa – Cammeral Stadt Esseg; Prothocolum der Stadt Rathaus die Esseg von 1696. bis 1786.; Uprava i javne službe do 1945.
- [11] *Diarium sive prothocollium venerabilis Conventus Sanctae Crucis inventae Essekini intra muros ab anno 1686 usque ad annum 1890.* U Sršan S. Osječki ljetopisi 1686. – 1945. Osijek: Povijesni arhiv u Osijeku; 1993.
- [12] *Diarium Parochialis ecclesiae Interioris civitatis Essek Sancto Michaeli Archangelo dictate domus parochialis casuumque rarius contingentium ab anno 1798; sub Antonio Josepho Turkovics in Superiore civitate Essek anno 1757 nato, parcho et vicearchidiacono loci.* U Sršan S. Osječki ljetopisi 1686. – 1945. Osijek: Povijesni arhiv u Osijeku; 1993.
- [13] Atalić B. 'Differences and Similarities in the Regulation of Medical Practice between Early Modern Vienna and Osijek'. *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 2012 (43): 691–699.
- [14] Atalić B. 'Između brijačnice i bolnice uloga kirurga-ranarnika u Osijeku u razdoblju od 1687. do 1746. godine'. *Liječnički Vjesnik* 2007 (129) 367-370.

- [15] Atalić B. 'Plague as Mediator of Health Service Institutionalisation and Town Development in the 18th Century Osijek'. U: Božena VS (urednik). 36 *International Historico-Cultural Symposium Mogersdorf 2006*. Eisenstadt: Amt der Burgenlandischen Landesregierung; 2007 (59-68).
- [16] Mažuran I. Najstariji zapisnik Općine Osijek – Tvrđa od 1705 do 1746 godine. Osijek: Povijesni arhiv u Osijeku; 1965.
- [17] Plevnik B. Stari Osijek. Osijek: Muzej Slavonije Osijek; 1987.
- [18] Škrobonja A. Sveti od zdravlja. Zagreb: Kršćanska sadašnjost; 2004.
- [19] Černý K. 'A Century of Miracles. Miracles of Jesuit Saints in Bohemia 1620-1720.' *Beiträge zur Sozialgeschichte der Medizin* 7 (2008) 175–183.
- [20] Atalić B. 'Renaissance Plays as a Useful Source for the Comparison between the English and the Croatian Early Modern Medicine'. *Acta Medico-Historica Adriatica* 2012 (10/1): 57-70.
- [21] Firingir K, Utvić V. Povijest bolničkih ustanova u Osijeku od 1739 do 1930. Osijek: Opća bolnica Osijek; 1970.
- [22] Atalić B. 'Differences and Similarities in the Regulation of Medical Practice between Early Modern Vienna and Osijek'. *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 2012 (43) 691–699.
- [23] Mažuran I. Osnivanje Vojne granice u Slavoniji 1702. godine. Osijek: Povijesni arhiv u Osijeku; 2005.
- [24] Watts S. Human response to Plague in Epidemics and History. New Haven and London: Yale University Press; 1978.
- [25] Martin L. *Plague? Jesuit Accounts of Epidemic Disease in the 16th Century*. Kirksville: Sixteenth Century Journal Publishers; 1996)
- [26] Černý K. 'Magical and Natural Amulets in Early Modern Plague Treatises'. *Sudhoffs Archiv* 97 (2013) 81-101.

SAŽETAK

Kuga je bila jedna od najsmrtonosnijih epidemijskih bolesti XVIII. stoljeća. Odgovori na nju nisu bili samo medicinski već i religijski. Dobar je primjer toga spomenik Presvetoga Trojstva u gradu Osijeku što ga je u baroknome stilu između 1729. i 1730. dala podići udovica generala Maksimilijana Petraša koji je preminuo tijekom epidemije kuge 1728. Njegova se izgradnja može protumačiti kao izraz katoličke obnove pa se u tome smislu spomenik može percipirati kao simbol uspješnog uvođenja habsburških rekatolizacijskih vjerskih mjera u Osijek i Slavoniju nakon njihova oslobođenja od Osmanlija, ali i i kao kontinuitet teurgičkoga razumijevanja medicine i kao znak neuspješnog uvođenja habsburških prosvijećenih zdravstvenih mjera. Pregledom arhivske građe i analizom samoga spomenika, rad nastoji razjasniti spomenute suprotnosti.

Ključne riječi: kuga; kužni pil; Osijek; Habsburška Monarhija; Hrvatska; XVIII. stoljeće.